

József Attila életrajzához

LENGYEL ANDRÁS
(*Móra Ferenc Múzeum, Szeged*)

Szabolcsi Miklós monográfia-sorozatának záró kötete, a *Kész a leltár* (1998) arról beszél, hogy József Attiláról ma már kb. 100 könyv (s tengernyi cikk, tanulmány stb.) szól. Tudjuk, hogy a monográfia megjelenése óta is több újabb könyv jelent meg a költőről (pl. TVERDOTA GYÖRGY 1998, BENEY ZSUZSA 1999, VALACHI ANNA 1999, N.HORVÁTH BÉLA 1999). Azt gondolhatnánk tehát, hogy József Attila életútja, pályája ma már tökéletesen föltárt, minden ami fontos, tudható róla. A kutatók azonban napi tapasztalataikból tudják, ez koránt sincs így. A fölhalmozott nagy anyag ellenére sok a lyuk az életrajzon, s a már ismert adatok egy része is – mondjuk így – meglehetősen „enigmatikus”. Ez részben a kutatás hiányosságából, nagyobb részben azonban a forrásadottságokból fakad. Sok mindent, amit fontosnak vélünk, források híján nem tudunk megfelelően rekonstruálni. Ez a helyzet indokolja, hogy az alább következő adalék-sorozatot közreadjam.

A Lírai antológia dedikációja

PÉTER LÁSZLÓ (1955) kutatásaiból régóta tudjuk, hogy József Attila indulásának jelentős állomása volt a Keck József Gáspár szerkesztésében megjelent *Lírai antológia szegedi költők verseiből* (1922). Ez a kötet voltaképpen az akkori fiatalok első demonstratív jelentkezése volt Szegeden, verssel szerepelt benne a generáció minden számottevő tagja. Az antológia PÉTER LÁSZLÓ (1955) szerint 1922. november 1-én jelent meg, elképzelhető azonban, hogy ennél valamivel később. József Attila legalább is csak december 15-én dedikálta azt egyik makói pártfőjének:

Espersit János doktornak jó szeretettel
Makó, 1922. dec. 15. József Attila.

A példány a makói múzeum tulajdonában van; pár éve vásárolták meg Baricz Zsolttól. Maga a dedikáció a belső címlap verzóján, a kötet szerzőinek fősorolása fölött olvasható.

*A szegedi Kékgolyóban**

A Központi Antikvárium 72. aukciójának (1999. nov. 19.) katalógusában egy érdekes József Attila dokumentum is szerepel. A katalógus szerint az árverés 34. tétele ez: „József Attila (1905–1937) és Juhász Gyula (1883–1937) sajátkezű, lila tintával írt sorai egy lapon, egy ceruzarajz hátoldalán.” A katalógus közli a dokumentum szövegét (hibásan), s közreadja a szöveges oldal hasonmását is. Ezek, valamint az aukcionáló cégtől megkapott xerox másolatok alapján érdemes számba venni, mi is ez a dokumentum.

* Az e részben közreadott dokumentumot kéziratomból leadása után Bagó Ilona közzétette a Holmi-ban; mégis meghagytam e részt, mert a kapcsolódó adatok érdekesek lehetnek a kutatás számára.

A rajz, amelyen a katalógus MÁ monogramot vél felfedezni, valójában Kovács Árpád (?–1958) szegedi karikatúrista rajza, rajta „két Olaszországba tartó alak látható, az egyik a bőröndjén levő kezdőbetűk alapján a címzett”, vagyis Papp József (1894–1971) szobrász, „Tömörkény szobrásza” (ahogy róla egyik dedikációjában József Attila is, Juhász Gyula is írta [vö. SZELES ZOLTÁN 1975. 165–166, M. RÓNA JUDIT 1980. 372., 384.]). E rajz – keletkezése szerint – 1924. október 21-én készült. Azonban Juhász Gyula és József Attila szövege, amelyek bennünket érdekelnek minden valószínűség szerint nem e rajzhoz kapcsolódnak. Alighanem csak véletlenül, más papír híján kerültek a rajz üres oldalára. Ezt erősíti, hogy a két költő, az akkor már neves, „megjubilált” mester és az általa fölfedezett, őt utóbb túlszárnyaló fiatal tanítvány nem október 21-én, hanem csak jóval később, november 1-én rögzítette Papp Józsefnek szánt sorait.

Az emléksorok megszületésének situációja magából a dokumentumból kiderül. Amennyire megítélhető, 1924. november 1-én Juhász Gyula, József Attila és Papp József együtt töltött egy estét a szegedi Kékgyöly vendéglőben, amely az Oskola u. és a Tömörkény u. sarkán állott, s a Tömörkény Asztaltársaság törzshelye volt (SZŐKE GYÖZÖ 1962.9.). Hogy a szobrász-barátot búcsúztatták-e ekkor egy esetleges külföldi (olaszországi) út előtt, vagy más alkalomból ültek össze, nem tudjuk. Ami valószínű, az csak annyi, hogy az átszórakozott este végén, talán Papp József kérésére, a két költő emléksorokat írt a szobrásznak.

Először Juhász Gyula nyúlt a tollhoz. Az ő szövege ez:

1924. nov. 1. Szeged, Kék golyó.

Papp József barátomnak egy szép, viharos este emlékére, amelyet részben Tömörkénynek, részben a jó bornak <pár áthúzott, olvashatatlan betű> szenteltünk.

(Látszik?)

Juhász Gyula

Az ő szövegét követi, a kettőbe hajtott papír szemben lévő felén József Attila följegyzése. Előbb csak ennyi:

Ugyanakkor, ugyanott

József Attila

Majd, vagy nekibátorodva, vagy a többiek kapacitálásának engedve egy újabb, immár hosszabb és poetikusabb szövegre is vállalkozott:

Papp Jóska barátom-bátyámnak szeretettel ezeket a mámortalan sorokat: Hiába beszélünk, szónokolunk emberiségről, magyarságról csillogó szívekkel – az eljövendő kristályvilág elsülyed a borospoharakban (előre is), és a madarak meghallnak elcsüggedt fejünk fölött.

József Attila

A Kékgyöly-beli este apropója – Juhász szerint – Tömörkény István emléke volt. Ez beleillik az eddigi ismereteinkbe. Juhász Gyula ekkor már régóta Tömörkény művészetének lelkes híve volt, utóbb kis könyvet is írt róla. A Tömörkény-kultusz alakításában játszott szerepét ILIA MIHÁLY (1968) adatgazdag, szép tanulmányban tisztázta, József Attila Tömörkény-vonzalmát pedig magam rekonstruáltam (LENGYEL ANDRÁS 1996. 89–90.).

Az esti együttlét azonban – ahogy Juhász utal is rá – nem pusztán intellektuális természetű volt: az együttlét az alkoholfogyasztásnak is alkalma volt. E tekintetben érdekes, hogy amíg a feszültségeit alkoholizálással (is) oldó Juhász ezt nyíltan megvallotta, vállalta, addig tanítványa „mámortalan sorokat” jegyzett le. Ez nemcsak arra vall, hogy az alkoholfogyasztástól általában mindig tartózkodó József Attila ekkor sem igen iszogatót, de – mint följegyzése nyíltan utal rá – elvben sem helyeselte a feszültségoldás e módját. Sőt, e vonatkozásban némi rejtett polémia is kimutatható Juhász Gyula és József Attila itt rögzített szövege között.

Végezetül még egy megjegyzés: a fiatal költő emléksoraiban a kettőspont utáni rész voltaképpen egy szabadvers. Ahogy máskor dedikációkban rejtett el ilyen költői kezdeményeket, most e följegyzésben is így tett.

Egy szerkesztői üzenet

A *Nincsen apám se anyám* (1929) Zsolt Bélának dedikált példányára már fölfigyelt a kutatás. (vö. TASI JÓZSEF 1981). Nem alaptalanul. József Attila ugyanis ajánlásába nem kevesebbet állít Zsolt Béláról, minthogy az *barátja, első kritikus, főszerkesztője* volt s könyvét neki „minden apróbb vitáinkon fölül igaz szeretettel” ajánlotta. Tasi József tisztázta e minősítések háttérét, adatait azonban eggyel megtoldhatjuk. A Világ ugyanis, amelynek kötelékében Zsolt is dolgozott, 1924. november 23-án, a 25. oldalon a következő üzenetet adta közre:

„A szerkesztő üzenetei. [...] J.A. Versét nem közölhetjük.”

Aligha kétséges, hogy ennek az üzenetnek a címzettje nem más volt, mint a fiatal, irodalmi kapcsolatait élénken építgető József Attila.

Csak sajnálhatjuk, hogy az elutasított vers címét nem ismerjük.

Dedikációk Kadosa Pálnak

Kadosa Pál (1903—1983) zeneszerző egyik emlékező interjújából (BREUER JÁNOS 1978) tudjuk, hogy ismerte a költőt s jó személyes kapcsolatban állottak. Emlékezését most megerősíthetjük, illetve kiegészíthetjük. Örököse, Kerényi Gábor szívességéből ugyanis megismerhetjük a költő két, Kadosa Pálnak szóló ajánlását.

A *Nincsen apám se anyám* (1929) kötet címlapján ez a dedikáció olvasható:

Kadosa Pálnak

szeretettel.

Pest, 1929. febr.

József Attila

A *Dönts a tőkét, ne siránkozz* (1931) kötetben pedig ez az ajánlás áll:

Szeretettel és barátsággal.

Bp. 1931. márc. 21.

József Attila

Föltűnő, hogy ebben a dedikációban nem szerepel a megajándékozott neve. Ez minden valószínűség szerint védelmi gesztus volt a költő részéről: nem akarta kompromittálni Kadosát nevének kiírásával. A kötetet ugyanis, mint ismeretes, elkobozták, szerzőjét pedig perbe fogták.

Az első szerb fordítás

A Magyar Hírlap 1930.dec.28-i száma, *Magyar írók művei Jugoszláviában* címmel rövid beszámolót közölt arról, hogy az egyik belgrádi lap – „Srpszki Knjizsevni Glasznik” – több magyar költő versét közreadta szerbül. A fordító, a magyar irodalomhoz több szálon kapcsolódó Manojlović Tivadar volt, a bemutatott költők pedig Juhász Gyula, Kassák Lajos, Zsolt Béla és – József Attila. Kérésre, baráti szívességgént, Gerold László megnézte a szerb folyóiratot. Kiderült, hogy Manojlović József Attila *Szeretnének* (Jórról és rosszról nem gondolkozom...) című versét fordította le. A fordítás a *Srpski književni glasnik* (ez a lap nevének helyes ortográfiája) „1930.nov.16-i, XXXI. könyv 6. számában jelent meg, a következő megjegyzéssel: *Preveo sa madjarskog, po dozvoli pisacu, T.M.* azaz: magyarról a szerzők engedélyével fordította T.M. (Todor Manojlović); ő a fordítója az ugyanakkor közölt Juhász Gy., Zsolt B. és Kassák L. versének is.” (Gerold László levele, 1995. jún.20.)

Maga a fordítás latin betűs átírásban a következő:

Ja ne razmišljam o dobrom i o zlu,
Ja samo patim i samo radim.

Ja gradin, stvaram razne stvari,
Kad sam tužan loše, kad sam miram dobre.

Mome radu nema ni kraja ni broja,
Moja draga samo zna mu broj i vrednost,.

Ona ceni moj rad, ona veruje u nešto,
A kad je pitam, gleda, gleda samo i ne kaže u šta.

Kad bih bio drvo, po nuždi bi i vrana
Na meni s[t]avila svoje gnezdo.

Kad bih bio zemlja koju sebar kopa,
Burjana bi bila puna i ta zemlja.

Krompira bi bilo u njoj baš toliko,
Koliko iz truda i muke tek rodi.

Kad bih bio voda, ja bih bio bara,
A od vatre ja bih bio samo pepeo.

A kad bih na mesto Boga ja vio Bog,
Mnogo bi me voleli ljudi.

Manojlović és József Attila kapcsolatáról nem tud a kutatás; Manojlovićot elsősorban mint Ady, Juhász Gyula baráti köréhez tartozó, a magyar irodalmat kedvelő és rendszeresen népszerűsítő műfordítót tartjuk számon. (Vö. pl. PÉTER LÁSZLÓ 1958.) Csaplár Ferenc szívességéből tudok arról is, hogy Kassákkal is levelezett, levelei a Kassák Múzeumban meg

is található. (Sajnos, mind jóval későbbi, így az 1930-as fordítások háttéréhez nem szolgáltatnak ismereteket.) Nem állapítható meg tehát, hogyan került József Attilával kapcsolatba. Az egyetlen fix adat a fordításhoz csatolt megjegyzés, amely szerint a fordítás „a szerzők [tehát többek között József Attila] engedélyével” történt. Abból a tényből azonban, hogy Manojlović Zsolt Béla versét is lefordította, s a fordítást Magyarországon beharangozó hír a Magyar Hírlapban jelent meg, amelynek Zsolt főmunkatársa volt, megengedhető az a föltételezés, hogy a közvetítő a József Attilával is barátságot tartó Zsolt Béla volt. Ő hívhatta föl a figyelmet József Attilára, s ő közvetíthette a műfordítóhoz a fiatal költő „engedélyét” is. (Juhász Gyula nem lehetett a közvetítő; ő akkor már súlyos beteg volt.)

Maga a *Szeretnének*, bár 1928-ban született, addig csak a *Nincsen apám se anyám* (1929) kötetben jelent meg, ebből pedig, tudjuk, Zsoltnak volt példánya.

A vers kiválasztása, akárki érdeme is, meglehetősen jó döntésnek tekinthető. Viszonylag friss darab volt, s nagy az önjellemző ereje: jellegzetes, szép József Attila-dal ez.

Kunvári Bella összejövételén

Amikor az ötvenes években Rapaport Samu elmesélte Szabolcsi Miklósnak József Attilával való együttműködését, arról beszélt, hogy Budapestre fölkerülve, 1931 közepén egy közös ismerősüknél találkoztak újra: „meg volt híva [mármint Rapaport] egy fogorvosnőhöz, aki a Belvárosi Takarékpénztár épületében lakott és ott volt J.A. is ezen az estén.” Rapaport emlékezése kritikával kezelendő, érdeke fűződött hozzá, hogy az analitikus kezelés történetét némileg „átstilizálja”. Nyilvánvaló azonban, hogy verziója nem pusztán kitaláció; ahol ez érdekeit nem sértette, minden valószínűség szerint igazat mondott. Fölmerül tehát a kérdés, vajon ki lehetett ez a fogorvosnő, s reális-e a nála való találkozás föltételezése? A Rapaport emlegette fogorvosnő minden bizonnyal a korábban Szegeden is többször megforduló Kunvári Bella volt. Így gondolta ezt már Markovits Györgyi is, aki a Szabolcsi lejegyezte szöveg másodpéldányába a maga számára ezt a nevet írta be (e példány legutóbb Tasi József birtokában volt), s – tőle függetlenül – így gondoltam én is. (Vö. LENGYEL ANDRÁS 1996a. 72.) Egy mindeddig kiadatlan rövidke József Attila-levél (valójában csupán noteszlapra firkantott üzenet) pedig valószínűsíti, hogy Kunvári Bellánál csakugyan megeshetett ez a találkozás. A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára ugyanis JA 1025/7 jelzet alatt a következő, Kunvári Bellához írott sorokat őrzik:

*Itt voltam
Kézcsók és
visz.lát.*

*J.Attila
Bp. 1931.máj.30.*

Az üzenet időpontja, tartalma, a címzetthez való – az üzenet stílusából kikövetkeztethető – viszonya egyként arra vall: ekkoriban József Attila Kunváriék társaságában (is) mozgott, föl járt hozzájuk. Elképzelhető tehát, hogy egy ilyen vendégeskedéskor csakugyan összefutott Rapaport doktossal.

Előadás A Toll előadás sorozatában

Ismeretes, hogy József Attila hosszabb ideig A Toll köréhez is tartozott; számos verse és más írása (így például a nevezetes „Ady-vízió” vagy a Babits-ellenes pamflet) e lapban

jelent meg. Valahogy elkerülte azonban a kutatók figyelmét a lap 1934 január 5-i (az évi 1.) számának 16. oldala. Itt a lap, keretes hirdetésben, saját előadás sorozatát propagálta. Ebből kiderül, hogy A Toll I. előadás sorozatára 1934 januárjában került sor. 18-án este 7 órára, a Magánmérnökök Országos Szövetségében (Andrássy út 23. l. em.) Németh Andor a *Császárnők iskolája* című, 25-ére pedig (nyilván ugyanott s ugyancsak esti 7-kor) József Attila *Magyar költők* című előadása lett meghirdetve. Sajnos a tervezett előadásokról nincs több információ. Így tehát csak annyi bizonyos, hogy január elején József Attila elvállalt egy előadást A Toll programja keretében. Ám hogy 25-én meg is tartotta-e, egyelőre eldönthetetlen. Egyáltalán nem lenne pedig érdektelen ismerni ekkori véleményét költőtársairól.

József Attila és Halász Gábor

Ismeretes, hogy 1935 januárjában József Attila ezer pengős un. kisdíjat kapott a Baumgarten Alapítványtól. A díjkiosztó ülésre január 19-én került sor az alapítvány Sas utcai épületében. Az eseményről, a jelenlevőkről, Babits beszédéről és a díjazottak nevében köszönetet mondó Füst Milán megnyilatkozásáról az egykori sajtó beszámolt, e szövegeket a *Kortársak József Attiláról* című gyűjtemény első kötete (KJA I: 347-350.) ma már viszonylag könnyen hozzáférhetővé is teszi. A díjazottakról csoportkép is készült, amelyet több helyen publikáltak, így például József Attila fotóikonográfiájában is (MACHT ILONA 1980. 57. kép), vagy legutóbb egy jobb reprodukcióját a *Medvetánc* és a *Nagyon fáj* un. gondozott kiadásában (1999). A díjazás problémája (miért nem nagydíjat kapott a költő?), illetve a Babits–József Attila-viszony feszültségei azonban elterelték a figyelmet arról, hogy ez a díjazás voltaképpen mit is jelentett a költőnek. (Természetesen túl az anyagiakon.)

Ha a díjazás életrajzi, pályatörténeti következményeit számba akarjuk venni, célszerű a díjazottakról ekkor készült képből kiindulni.

A képen balról jobbra haladva állnak a díjazottak: Barta János, Halász Gábor, mögötte József Attila, Halásszal egysorban, a költő előtt, testét jórészt takarva, Nagy Lajos, mellette Telekes Béla, Szerb Antal, Weöres Sándor, majd – szinte külön csoportot képezve – Füst Milán és Karinthy Frigyes (Karinthy belekarol Füstbe és láthatóan szóval tartja). Ők a terem egyik felében állnak, velük szemben – a fotóssal egyvonalban, tehát nem láthatóan – az alapítvány képviselői: Babits, Schöpflin és Basch Lóránt foglaltak helyet. Valószínűleg jelen volt pár újságíró is, de a történet, értelemszerűen, ekkor nem róluk szólt: ők számunkra láthatatlanok.

Kép nincs róla, de BASCH LÓRÁNT (1959) emlékezéséből tudjuk, az alapítvány képviselői és a díjazottak asztalhoz is ültek, s a díjkiosztó ceremónia előtt is, után is egymás között társalogtak. Az ismerősök nyilván az ismertség okán váltottak szót, az egymást személyesen nem ismerők viszont összeismerkedtek. A díjazás legfőbb hozadéka, a dolog természete szerint, József Attila számára alighanem ez a kapcsolatmegerősítés és -teremtés lehetett.

József Attila, tudjuk Babitscsal is elbeszélgetett (BASCH LÓRÁNT 1959. 428.), s e beszélgetés – minden jel szerint – kapcsolatuk normalizálódásának egyik, nem is lényegtelen fázisát jelentette. Ennél azonban most fontosabb számunkra két további, itt megerősödő, illetve itt születő kapcsolat.

Az egyik ilyen kapcsolat kétségkívül Halász Gábor és József Attila összetalálkozása volt. Ha a képet figyelmesen szemügyre vesszük, föltűnő, hogy József Attila Halász Gábor és Nagy Lajos közelében, mögéjük húzódva állt be a fényképezéshez. Ilyenkor, tapasztalatból tudható az ismerősök és az egymás társaságát keresők kerülnek egymás mellé. Nagy Lajoshoz, ismeretes,

a költőt közeli ismeretség, sőt – a nagy korkülönbség ellenére – barátság fűzte. Természetes tehát, hogy a közelébe helyezkedett el. Halász Gáborhoz – képletesen is – ekkor kerülhetett közelebb.

Beszélgetésükről, sajnós, semmiféle információnk nincs. De megtörténte nem kétséges. Halász Gábor ugyanis már korábban is fölfigyelt a költőre, a díjkiosztást követően pedig megélenkült érdeklődése iránta.

Hogy Halász Gábor már ezt megelőzően is számontartotta József Attilát, kiderül a Pesti Napló 1933. március 21-i számának *Beküldött hírek* rovatából. Itt, a 10. oldalon, az esedékes előadások felsorolása között szerepel a következő hír: „Halász Gábor: A legújabb magyar líra. VIII. (Erdélyi József, József Attila). Közreműködik Gárdos Kornélia. ½ 7 órákor a Szabad Egyetemen: 11.sz. tanterem, Múzeum krt. 6-8.” Azaz: Halász szabad egyetemi előadás sorozatának aznapi, keddi előadása József Attiláról szól. Hogy milyen portrét rajzolt föl ekkor a költőről, nem tudjuk; előadását a jelek szerint nem publikálta, beszámoló pedig nem jelent meg róla. Az a tény, hogy Erdélyivel együtt beszélt róla ad csak némi útbaigazítást. Az előadás pusztá ténye azonban elismerést jelez: ez már a számontartás gesztusa.

A díjkiosztáson való személyes találkozás ezt az odafigyelést erősíthette meg. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy a Babits szerkesztette Nyugat ezt követően, gyors egymás utánban, kétszer is írt a költőről. Előbb, a márciusi számban Füst Milán, majd az áprilisban Halász Gábor, jóllehet az 1934 decemberében megjelent *Medvetánc* szerkesztőségi tudomásulvételéhez elegendő lett volna egyetlen, szokványos recenzió is.

Halász Gábor több könyvet összefogó, „kollektív kritikája” (KJA 1: 374-375.) rangot adó terjedelemben foglalja József Attilával, s kritikája jó megfigyelésekben gazdag, okos írás, értékítélete pedig egyértelműen elismerő. A költő addigi recepciójánál magasabb rendű szöveg. Alaphangja az elismerés: „József Attila válogatott versgyűjteménye fényesen igazolja tehetségét”, ő az a „fiatal, aki a legeredetibb módon használta fel az újat” (KJA 1:373.). S dicsérte nyelvét, „szófantáziáját”, „képzeletének groteszk, elevenítő erejét”-t stb. (KJA 1:374.) Jellemzései is – mivel zömmel találóak és éleslátóak – implicit elismerésnek vehetők. Voltaképpen csak egyetlen kifogása volt: „A külvárost átszellemítő költőnek a legnagyobb ellensége a pártprogram. [...] Túlságosan komolyan vette a szakszervezeti kötelezettséget” (KJA 1:375.). Ez a kifogása azonban részben valódi problémára reflektál, részben pedig – jól fölismerhetően – a féltés jele. Azt sem tagadható persze, hogy bíráló észrevételeit némi értetlenség is alakította, de ez – a kritikátörténet tanúsága szerint – egyáltalán nem kivételes eset; a kritikátörténet legalább annyira félreértések története, mint amennyire a fölismeréseké.

József Attila, megismerve a kritikát, nyilván azonnal, tehát még 1935 áprilisában levélben reagált rá. Ez a levél, sajnós, Halász „levéltárával” egyetemben elpusztult, szerencsére a címzett, már a költő halála után, egy újabb József Attiláról szóló cikkében idézett belőle egy részletet (JAVL 318.). Ebben a levélben a költő megvédte, vagy inkább megmagyarázta versalkotó eljárásának természetét. Magyarozatát a kutatás azóta is egyik igen fontos megnyilatkozásának tartja. Talán nem véletlen, hogy e fontos érvelésre éppen Halász Gábor magas színvonalú interpetációja nyújtott neki alkalmat.

Halász Gábor 1935-os kritikája így is a mértékadó irodalmi közvélemény áthangolódásának, kedvezőbbé válásának jele volt – s további elismerés előmozdítója.

Füst Milán és József Attila

József Attila, minden jel szerint, Füst Milánnal is a Baumgarten díj kiosztásán ismerkedett meg. Elvileg közös barátjuk, Kosztolányi Dezső társaságában is találkozhattak,

de az események kronológiai rendje a Sas utcai találkozás jelentőségére utal. Ezt követően alakult ki ugyanis személyes és kollegiális kapcsolatuk. Valamikor ekkoriban, talán februárban írta meg Füst „jegyzetét”-t József Attiláról, amely a Nyugat márciusi számában jelent meg. S ekkoriban – nyilván nem függetlenül a cikktől – személyesen is tartották a kapcsolatot. Március 4-i kelettel fönmaradt például Füstnek egy József Attilához írott levele (JAVL 308.), amelynek föltűnik tegeződő formája. Ez, figyelembe véve a korkülönbséget és azt, hogy József Attila a Füstnél fiatalabb Halász Gáborral is magázódott, bizonyos közvetlenségre vall. Ugyanakkor talán nem véletlen, hogy ez a levél éppen egy személyes találkozót lemondó, illetve elhalasztó üzenet. Bizonyos „össze nem illésre” utal maga a Nyugat-beli cikk is. Ebben ugyanis jellegzetes formában manifesztálódik Füst ambivalenciája: elismerése és értetlensége. Ezt az ambivalenciát már a cikk nyitó mondata megüti: „azon tűnődöm, hogy miért tesznek e rendkívüli tehetségű ember versei oly hideg benyomást.” (KJA 1:367.) S ez a kettősség azután végighúzódik az egész íráson. Nem kétséges, hogy Füst – nyilván alkati és generációs okokból – nem volt igazán fogékony József Attila költészetének lényegére; mondhatnánk nem, illetve csak félig-meddig értette. De a tehetséget elismerő megjegyzései így is gesztus értékűek. A fiatal költőtárs költőként való elismerései ezek. Jellemző, hogy kifogásait követően így írt: „S most, hogy kimondtam, ami a szívemet nyomta, vissza kell térnem arra is, amiről többet kell itt szólni s ami mind e kifogásomnál mégis csak többet jelent nekem: hogy mennyire szeretem az ihletettséget! [...] az ember egy pillanatig sem kételkedik benne, hogy költővel van dolga. S ez nagy szó csakugyan, ha meggondolom, hogy ma már, hogy az idő elmúlt felettem, egyre ritkábban győz meg engem efelől költeményes kötet ilyen ékesszólóan. S e tekintetben nekem ő a legkedvesebb kortársai között.” (KJA 1:370.)

Füst és József Attila között igazi, mély barátság természetesen nem jött, nem jöhetett létre; oly sok minden választotta el őket egymástól. De aligha véletlen, hogy minden különbség ellenére ez a kapcsolat, ha laza formában is, utóbb is megmaradt. Erre vall legalábbis az az üdvözlőkártya, amelyet Füst 1936 januárjában küldött József Attilának (lelőhelye: PIM kéziratára, JA 346.):

*Kedves Attila,
szeretettel köszönöm. Hogy vagy? És hogy megy sorod?
Sok szerencsét az újévben.*

Barátod: F.M.

Bpest, 1936. jan. 5.

Ez, akárhogy vesszük, a laza, de szívélyes kapcsolat jele, dokumentuma.

József Attila, Strasser István, Bartók Béla

A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára JA 856 jelzet alatt őriz egy József Attilához írott, *Jolanda* aláírású levelet:

*K.Attila! Nagyon szeretném ha eljönne István koncertjére. Márc. 3. Vigadó!
Mi van magával?*

Sokszor üdvözl

Jolanda

A levélhez tartozó boríték a következő:

Ngs. / József Attila úrnak / Ráth György utca / H. / Siesta sanat. / Új dépendance.

Ez a levél, amely a postabélyegző szerint 1937 február 26-án íródott, több szempontból is fontos. Ami azonnal szembeötlő, az a boríték címzése: *Siesta szanat[orium]*. Ez tehát József Attila első szanatóriumi kezelésének egyik fontos dokumentuma. A kutatás ugyan eddig is tudott a kezelésről, de vajmi kevés konkrétum állott rendelkezésünkre. Jolanda levele az egyik, ami némi szilárd kronológiai elemet jelent, hiszen ezek szerint 1937. február 26-án a költő még a Siestában volt, de – a koncertre invitálás tanúsága szerint – kijárhatott a városba, azaz szabadon mozoghatott.

(Szabolcsi Miklós ugyan, akinek volt a kezében ez a levél, úgy véli, a borítékon lévő cím már elavult. Ez azonban tévedés. A borítékon – a föladó kézírásán túl – ott van egy idegen kéz feljegyzése is: *Dep I*. Ez nyilván a szanatóriumi levelelosztó pro domo följegyzése, s arra utal, hogy a címzett akkor az 1. departmanban lakott.)

Kevésbé szembeötlő hozadék, ám egyáltalán nem érdektelen magának a levélnek a tartalma. Itt ugyanis azonnal felmerül három kérdés: 1. ki az emlegetett István, 2. milyen koncertről van szó, s végül, 3. ki volt Jolanda?

A három kérdésből egyre (a harmadikra) csak meglehetősen bizonytalan választ tudunk adni. Hogy ki volt Jolanda, nem tudjuk megmondani (jóllehet a költő hagyatékában még két másik levele is megtalálható), csak gyanítható, hogy a levélben említett István közvetlen környezetének tagja, talán éppen felesége vagy barátnője. S az is csak föltételezhető, hogy a költő egyik baráti köréhez tartozott: olyasvalaki volt, aki tudott, azaz a baráti hírzárlat ellenére *tudhatott* József Attila betegségéről és kezeléséről. Ez önmagában is a belső körhöz való tartozás bizonyítéka.

A másik két kérdés azonban megválaszolható.

A Magyar Hírlap 1937. február 28-i számában, a 18. oldalon a következő hirdetés jelent meg: „*Strasser István szerdán, 3-án*. A külföldön is nagyhírű magyar karmester vezényli a Hangv. Zenekart. Mozart- és Borodin-szimfóniák. Malipiero-hangverseny (Viola Mitchell), stb. V 3/4 8.” A március 4-i, csütörtöki szám pedig *Strasser István zenekari hangversenye* címmel rövid koncerttudósítást is adott, (p.i.) tollából. Ezt érdemes teljes terjedelemben idézni: „Nagyon örvendetes, hogy Strasser István ismét bekapcsolódik a hazai zenei életbe. A kiváló magyar karmester németországi szerződése után hosszabb ideig Bakuban működött és már évek óta nem vezényelt itthon. Most szerdán [azaz: március 3-án] a Vigadóban a Budapesti Hangverseny Zenekar élén jelent meg és őszinte, lelkes sikerrel dirigálta változatos, érdekes programját. Weber »Bűvös vadász«-nyitányát, Mozart C-dúr és Borodin H-moll szimfóniáját. A nagy tudású muzikusnak, a biztoskezű, fölényes orkeszter vezetőnek stílusos művészi interpretációit, amelyek nem hajszolják a külső effektusokat, de mégis igen hatásosak, zajos ovációkkal fogadta a hallgatóság. Mint szólista Viola Mitchell angol hegedűművész nő működött közre. A modern olasz Malipiero versenyét játszotta intelligensen és bravúrosan.”

Sajnos, mindebből nem dönthető el, József Attila ott volt-e ezen a vigadói koncerten. De a levélből annyi föltétlenül kiolvasható, hogy Strasser István (1889–1943) is beletartozott újabb keletű társasági kapcsolataiba (hiszen tudta ki a Jolanda emlegette István), s így, mint zenei érdeklődésének egyik jele, maga a karmester is érdekessé válik a József Attila-kutatás számára.

De ki is volt Strasser István? A Brockhaus Riemann Zenei Lexikon (1985) szócikke (3:413-414.), valamint Breuer János és Vikárius László utbaigazításai nyomán a legszükségesebb információk összefoglalhatók róla. Ami a leglényegesebb: a József Attilánál

több mint másfél évtizeddel idősebb Strasser karmester és zeneszerző volt. A Zeneakadémián „Szendy, Herzfeld és Koessler növ[endéke] volt, majd Párizsban (d'Indynél) fejezte be tanulmányait. Egy ideig Angelo Neumann prágai operatársulatánál, majd német és skandináv városokban működött, s főként modern művek stílusos interpretációjával (Sztravinszkij-, Bartók-, Debussy-, Hindemith-, Schönberg-bemutatók) aratott sikert.” Mint zeneszerző több zenekari „kompozícióval, egy rekviemmel s több finom szövésű dallal vonta magára a figyelmet.” Zenetörténeti és esztétikai cikkei is jelentek meg. (Zenei lexikon 3:413–414.) Tanított is, tanítványainak egyike Mihály András zeneszerző volt, „aki szerint Strasser egészen kiemelkedő tudású zenész volt, de nem sugárzó előadói egyéniség.” (Vikárius László közlése, 1995. okt. 9.) Bakuban – Breuer János fölvilágosítása szerint – 1933-tól volt zeneigazgató, s csak nem sokkal Vigadó-beli koncertje előtt költözött vissza Magyarországra. (Ez önmagában is jelzi, hogy József Attila egyik akkoriban keletkező társasági kapcsolatáról van szó; 1936 végén, esetleg már 1937. elején ismerkedhetek meg.

Ami Strasserben – az eddigieken túl – különösen érdekes, az az, hogy mint a modern zene egyik propagálója a József Attila számára oly fontos Bartók Bélának is népszerűsítője volt.

1916. április 20-án a Zeneakadémia nagytermében az operaházi zenekar előadta Bartók *Két arckép* (Op. 5. 1907–1908) című kompozíciójának mindkét részét, az Ideális és a Torz arcot. Az Ideális arcot már 1911-ben is előadták, a teljes mű – s így benne a Torz arc – azonban csak ekkor került bemutatásra. Ezt a hangversenyt Strasser István vezényelte (Vö. DEMÉNY JÁNOS 1959. 20–23.). A kritikákból tudható, hogy Strassert ekkor mint „külföldön élő magyar karmester”-t tartották számon, de néhány, Ady szövegére írott dala már „tetszett”, s a Bartók bemutatóért is „külön elismerés” illette meg. A Magyarország 1916. április 22-i kritikája szerint „a maga nagy sikere mellett zajos elismerést szerzett Bartók Bélának is, ennek a zseniális zenei forradalmárnak, akinek két »portré«-ja közül a másodikat, a »Presto« tempóban leperdülő zenei torzképet jobbnak és ötletesebbnek tartjuk az elsőnél” (DEMÉNY JÁNOS 1959. 21.). S bár Papp Viktor szerint nem annyira Strasser dirigálta a zenekart, inkább a zenekar „vezette és egész jól vezette Strassert” – maga Bartók elégedett volt a produkcióval. Ezt egyik 1917-ben írott vallomásában el is mondta: „A tavalyi évadban Strasser István bemutatta »Két portré« című szimfónikus művet, melyek közül a másodikat (*A torz*) először hallottam ezúttal zenekartól. Ekkor kaptam inspirációt »A fából faragott királyfi« partitúrájának folytatásához, és rövid időn belül be is fejeztem azt.” (BARTÓK BÉLA 1989. 62.) Utóbb, 1919. őszén, Bartók Fenyő Miksának is ajánlotta Strassert: „ajánlanám mint zongoristát Strasser Istvánt (Nagymező u. talán 24. sz.; telefonjuk is van), sokat foglalkozik modern zenével, esetleg saját szerzeményeiből is játszhatna.” (BARTÓK BÉLA 1976. 254.) Sőt Bartók azzal a tervvel is foglalkozott (1920. márciusában), hogy maga is előad Strasser-dalokat: „márc. 10-én túl is itt maradok [Berlinben], mert játszani fogok egy koncerten: [Kodály] Zoltán csellószonátája, zongoradarabjaim és – Strasser dalok lesznek a programon, ha Reinhardtnek egyik színházában lesz a koncert.” (BARTÓK BÉLA 1976. 258.)

Strasser és Bartók együttműködése később sem szakadt meg; 1927. október 16-án Prágában, a Smetana-teremben a cseh filharmónikusok előadták Bartók I. zongoraversenyét – „a zongora részben Bartók Béla közreműködésével, Strasser István vezényletével. Bartók művének a frankfurti világpremier óta ez volt a második előadása.” (DEMÉNY JÁNOS 1962.)

225.) Érdekes, amit ekkor (1927. október 19.) a Deutsche Zeitung Bohemia a karmesterről írt: „Strasser István, aki karmesteri pályafutását évekkal ezelőtt kezdte Prágában, a versenyművet itt aránylag ritkán hallott programmal körítette. (Cherubini patetikus Anacreon-nyitánya, amelynél észrevehető, hogy helyenként Beethovennek szolgált mintaképpül, Mozart linzi szimfóniája C-durban, Brahms »Változatok Haydn egyik témájára« és Ravel »Spanyol rapszódia«-ja.) Strasser azok közé a karmesterek közé tartozik, akik a zenélést a vezénylés fölé helyezik. Jóleső egyszerűséggel kezeli a karmesteri pálcát. Igen rokonszenvesse tette az a kultiváltság, mellyel minden egyes előadásra kerülő darab stílusát megragadta. Öröm volt újra találkozni vele.” (Idézi DEMÉNY JÁNOS 1962. 227.)

Nem sokkal később, 1927. november 6-án, de ezúttal Bécsben megint az I. zongoraverseny került előadásra – megint Strasser vezényletével. (A koncert különlegessége, hogy ezen Kodály Psalmus Hungaricus is elhangzott, de azt nem Strasser, hanem Anton Webern dirigálta.) A hangverseny az Arbeitersymphoniekonzerte keretében zajlott le. Strasser közreműködését Bartók egy partitúra-dedikációval köszönte meg:

*A kitűnő bécsi előadást sokszor köszöni
Bécs, 1927. nov. 6. Bartók Béla*

„A dedikáció [Bartók] I. zongoraversenyének nagypartitúrájába (karmesteri partitúrájába) került. Kiadói száma: UE [Universal Edition] 1927, 8777. A cím ekkor még: *Béla Bartók / Koncert* sorszámozás nélkül. [...] BB nyilván a koncert után, késő este dedikálta karmesterének a kottát.” Érdekes Breuer János kommentárja: „amennyire tudom, az ilyesmi nála [ti. Bartóknál] nem volt túl gyakori, és biztosan tudom, ritkán volt karmesterrel-zenekarral elégedett” (Breuer János levele 1995. okt. 19.).

Strasser és Bartók, illetve Strasser és József Attila kapcsolatáról több adatunk nincs. Strasser munkaszolgálatosként halt meg, egyes információk szerint a Dón kanyarban, 1943-ban. Hagyatéka pedig nyilván szétszóródott, vagy megsemmisült, becses információktól zárva el így a kutatást. Némi remény azért van, hogy esetleg még előkerül valami irodalomtörténeti szempontból is érdekes dokumentum: a fentebb idézett dedikált partitúra ugyanis egy antikváriumból került elő a 70-es évek végén (vö. PÁNDI MARIANNE 1981), márpedig ahogy az fölbukkant, esetleg más is előkerülhet még.

A Strasser–József Attila-kapcsolat pusztá ténye így is újabb bizonyítéka a költő kései erős zenei érdeklődésének, s belesimul abba a sorba, amelynek csúcspontja a Bartók-kapcsolat.

Az újrakezdés kísérlete

A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára JA 696 jelzet alatt őriz egy ismeretlen címzetű, hiányosan – csak hónap és nap megadásával – keltezett levelet. A rövid írásos üzenetet március 14-én írta a költő, a dokumentumot katalogizáló kéziratáros sejtése szerint 1937-ben:

Márc. 14

Most kaptam meg a leveledet, majd utána nézek a dolognak, de nem akarlak megvárakoztatni, úgysis eleget vártál eddig.

A

Kezdek újból verseket írni! Még a héten küldök!

E levélke több kérdést is fölvet. Mindenekelőtt azt, ki lehet a címzett? Megszólítás, amiből következtetni lehetne rá, nincs, a levél eredetéről pedig csak annyit tudunk, hogy József Jolán gyűjtéséből került a múzeumba. A megszólítás hiánya, a levél hangja, a csak névkezdő betűvel történő aláírás azonban arra enged következtetni, hogy a címzett József Attila legszűkebb körébe tartozott: talán éppen valamelyik szerkesztőtársa, testvére, esetleg volt élettársa jöhet szóba. (Testvéreinek és Szántó Juditnak nem egyszer ugyanígy írta alá leveleit.) Ezt a feltételezést erősíti a versek küldésére vonatkozó ígéret is. De hogy pontosan ki a címzett, egyelőre nem tudjuk megmondani.

Fölmerül az a kérdés is, vajon csakugyan 1937-ből való-e ez az üzenet? Teljesen bizonyosak nem lehetünk benne, de magam is úgy vélem, a kéziratári meghatározás jó. Ha az 1937. év – egyébként meglehetősen bizonytalan és lyukas – József Attila kronológiáját áttekintjük, március 14-én indokolt lehetett arról írnia, hogy a címzett „úgyis eleget várt” már a költő ügyintézésére. A februárt ugyanis a költő bizonyosan a Siesta szanatóriumban töltötte, s ha e levélke 1937-re datálása jó, esetleg még március első felében is ott időzött. Nem volt tehát „ügyintézői” élethelyzetben.

Az igazi információ azonban az utóirat: „Kezdek újból verseket írni! Még a héten küldök!” Ezek szerint ugyanis, ezt megelőzően, egy ideig – néhány hétig? – nem írt verseket. Most azonban újra versírásba kezdett. Ez újragondoltatja a verskronológiát.

IRODALOM

BARTÓK BÉLA 1976

Bartók Béla levelei. Szerk. DEMÉNY JÁNOS Bp.

BARTÓK BÉLA 1989

Bartók Béla önmagáról, műveiről [...]. Bartók Béla írásai 1., közread. TALLIÁN TIBOR. Bp.

BASCH LÓRÁNT 1959

Egy literális pör története. = Irodalomtörténet, 3–4.sz.

BENEY ZSUZSA 1999

A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről. Bp.

BREUER JÁNOS 1978

Kadosa Pál és a baloldali művészeti csoportosulások. = Új Tükör, szept.3. 18–19.

DEMÉNY JÁNOS 1959

Bartók Béla művészi kibontakozásának éveit [...] (1914–1926). In: *Zenatudományi tanulmányok VII.* Szerk: SZABOLCSI BENCE és BARTHA DÉNES. Bp.

DEMÉNY JÁNOS 1962

Bartók Béla pályája delelőjén [...] (1926–1940). In: *Zenatudományi tanulmányok X.* szerk. SZABOLCSI BENCE és BARTHA DÉNES. Bp.

N. HORVÁTH BÉLA 1999

A hetedik. József Attila-tanulmányok. Bp.

ILIA MIHÁLY 1968

Juhász Gyula Tömörkény-kultusza és Tömörkény-életrajzának kiadástörténete. Szeged/Irodalomtörténeti dolgozatok 51./

JAVL

József Attila válogatott levelezése. Sajtó alá rend. FEHÉR ERZSÉBET. Bp. 1976

KJA

Kortársak József Attilától 1–3. köt. Szerk. BOKOR LÁSZLÓ, sajtó alá rend. TVERDOTA GYÖRGY. Bp. 1987.

- LENGYEL ANDRÁS 1996
Műhely-jegyzetek József Attiláról. = A Dugonics Társaság Évkönyve 1993. Szeged, 89–90.
- LENGYEL ANDRÁS 1996a
A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok. Bp.
- MACHT ILONA 1980
Négy szemközt az utókorral. József Attila fényképeinek ikonográfiája. Bp.
- PÁNDI MARIANNE 1981
Egy kézírásos dedikáció. = Magyar Nemzet, 1981. márc. 25.
- PÉTER LÁSZLÓ 1955
József Attila Szegeden. Szeged
- M. RONA JUDIT 1980
József Attila kézíratai és levelezése. Katalógus. Bp.
- SZABOLCSI MIKLÓS 1998
Kész a leltár. József Attila élete és költészete. Bp.
- SZELESI ZOLTÁN 1975
Szeged képzőművészete. Szeged
- SZÓKE GYÖZÖ 1962
Oskola utcai szép napok. = Tiszatáj, 12.sz. 9.
- TASI JÓZSEF 1981
József Attila „első kritikusa”. = Népszabadság, dec. 20. 15.
- TVERDOTA GYÖRGY 1998
A komor feltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. Bp.
- VALACHI ANNA 1999
József Attila. Bp.

Additions to the Curriculum Vitae of Attila József

András Lengyel

This dissertation provides additional data to the curriculum vitae of the great Hungarian poet Attila József (1905–1937). The picture we have of him will be enriched, with the help of these hitherto unpublished dedications, letters and other documents. Among the additional material, that regarding the reconstruction of his relationship with the composer István Strasser is worthy of special note, as it renders the personal relationship between Attila József and Béla Bartók more lucid.